

Gc 4398

LUCIFER.

MADÁCH-TANULMÁNY.

Omnia duplicia, unum contra unum.

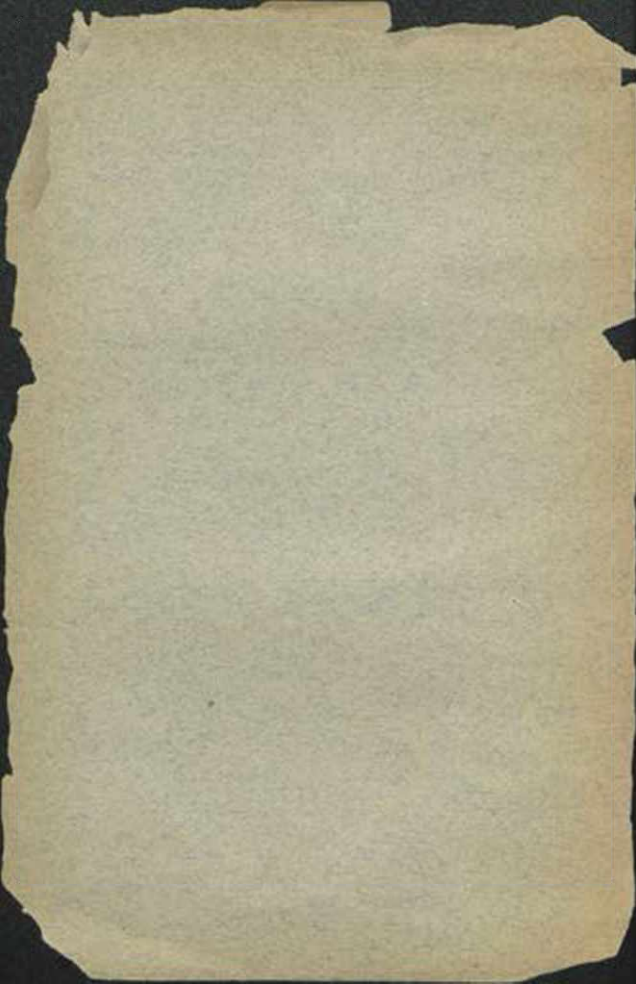
Jesus, Sirah, 42, 25.

MORVAY GYÓZŐ.

GRILL KÁROLY

CSÁF. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKEZELŐSÉG
BUDAPESTEN.

Go 4398

LUCIFER.

MADÁCH-TANULMÁNY.

Omnia duplicia, unum contra unum.

Jesus, Sirah. 42, 25.

MORVAY GYÖZÖ.

GRILL KÁROLY.

IRÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVTÁRSZABÁLYOK.

BUDAPESTEN.

1 B2 190571

ELTE EK

Lucifernek, az Ember-tragédiája e rideg alakjának analysisével az aesthetika és művészi gyakorlat komor fenségű osztályába hatolunk. Felmerülnek előttünk a nép képzeletének sötét, félelmetes alkotásai, melyeket a művészi ihlet-től áthatott egyéniségek maradandó és dús jellemző vonásokkal ruháztak fel, az ördögi gonosznak kiváló típusait teremtettkék. Ha végig tekintünk a világirodalomnak összefüggő sorozatán, számos esetben akadunk e nehezen megoldható tárgynak majd sikeresebb, majd sikertelenebb egyénítésére. Ott találjuk már az ősmondák mystikus költészetében. Minden nép vallásfölfogásában megvan az erkölcsi rossznak e képviselője. A biblia szent testamentomaiban legethikaibb megoldásával állunk szemben. A művészi gyakorlat körében azonban: individualisabb és főkéletesebb kifejezésére akadunk. Ezzel foglalkozik DANTE rejtelmetes, kindós poklában, ez szította MILTON lángképzeletét, ott leljük Klopstock érzeltgős tendenciájú eposában, Goethe

éles, hatalmas körvonalakban nyilatkozó Mephistophelesében, végre BYRON ködös, borongós a mysticismus felé hajló Luciferében. De nemcsak ez írott monumentumokban, hanem a képírás, a szobrászat, a zene is megkísérlette eszközeivel a rossz, a gonosz problémájának megsejtését. RAPHAEL, GIULIO ROMANO, RUBENS, BEETHOVEN, SCHUMANN és mások alkotásaiban akadunk érzéki megvalósítására.

E rövid vázlattal kiszabtuk a helyet, a melyen MADÁCH legtökéletesebb munkájának főbb személyét méltó széttagolni. A felsorolt alkotásokban azt tapasztaljuk, miszerint az alkotó művész a rossznak eszméjét, tehát érzékfölötti dolgot érzéki alakban iparkodik kifejezni. Ily törekvés a műalkotás nehéz, ugyszólván legnehezebb feladata. Ez a hivatottság, a felkentség bokros próbája és csakis nagy szellemeknek sikerült megtalálni azon egyéni alakot, melyben az érzékfölötti eszmét híven és igazán szóltatták meg, mi által az anyagba lelek, élet szorult. Ez esetben a művész valóban aetheri fogalmakat testesít meg, midőn az elvont erkölcsi hatalmokat cselekvő személyekké alkotja. Szinte elhívja őket magasztos birodalmukból, hogy csodálkozó értelmünk előtt tevékeny egyéniségekként szerepeljenek és egy eszmehonnan fenségesebb igazságait tárják elibénk.

Tekintsük tehát jelen esetben az eszmét, melyet Lucifer képvisel, azután pedig szereplő tevékenységét, hogy ennek végeztével helyét határozhassuk meg MADACH nagy elméjű előzőinek hasonló alkotásai között.

Erköletesi lényünket két hatalom tartja folytonos mozgásban: az erköletesi jó és az erköletesi rossz. Életünk hullámozó változásaiban, hol az egyik, hol a másik uralkodik a felszínen, vagy pedig egymás köreibe hatolva, a lelki egyensúlyt kérdésessé teszik. Ez egy állandó ellentét, két egymással ki nem békülő tagadás, két örökösön fegyverben álló ellenfél, unum contra unum. A lélek ez aktív tényezői egyenként és önmagukban tekintve, pozitív jellegűek, egymással szembesítve teljesen negatívek. A jó, ngymint a rossz saját körében megférő, összeegyeztethető, összhangosan létező tulajdonokkal bír, míg egymás ellenében a jó úgy a rossznak, mint ez amannak abszolút tagadása. Két kibékíthetetlen ellenmondás. Így a jó az igazság, erényesség, becsületesség, jóakarát; a rossz pedig: a hazugság, gonoszság, hamisság, gazság gyűjtő fogalma. Mind a kettő tehát együttesen és részeikben egymásnak ellene, tagadása. Abszolút létezésükkel nem találkozunk a világrendben, békés megférhetőségük pedig lehetetlen az erköletesi életben, mely azon tüneményt leplezi le

előttünk, midőn mind a kettő egymással kölcsönhatásba lép, midőn körük egymásba átközik. A tökéletes jó vagy rossz embernek nem adatott és ilyen csak gondolatvilágunkban létezik mint eszme, melynek tiszta megvalósulására, legalább egy emberben is, nem nyújt példát a világtörténelmi tapasztalat, hanem csak olyanra, melyben mind a kettő összhangtalanul, megbillentett egyensúlylyal ingadozik. Ha átpillantjuk az emberiség történetének bármely egyériségét, nem fogunk akadni még egyre sem, kinek ez összhangtalanság ne jutott volna osztályrészül. Éppen a jóért küzdő ember az, ki ez eszmének abszolút képviselőjévé nem lehet. Mindazon műalkotások, melyekben ez abszolút eszme kizárólagos képviselőtőre találunk, homlokegyenest ellenmondanak az egész valóságnak. Ez abszolút eszmei tulajdonoknak hordozója ember nem lehet, hogy azonban a művész ez eszméknek egyéni képviselőt szerezhessen: az emberin fölül álló hatalmakat sajátos érzelmi alakokkal ruházta föl. Így keletkezett már a nép képzeletében is az abszolút jónak mintaképe: az istenség, az abszolút rosszé: a sátán, és ez ősi hagyományokhoz fordul a művész is, midőn amaz etikai föltétlenséget művészileg megalkotni kívánja. A nép és a művész szelleme által teremtetett egyéniségekben a beléjük oltott eszme

élhet és tevékenyen lüktethet. A képzelet birodalmában megférhet az isten és angyalserege, a sátán és ördögi kísérete. Amott a fény, a dicsőség, a jóság és hatalom korlátatlansága, emitt a sötétség, a gonoszság, a rossz hatalma és a folytonos bukásnak gyötrő tudata. E megismerési folyamatok lényegét tekintve mind a kettő csak a jó és rossz eszméi tartalmát fejezik ki, melyet a nép naiv hite az örökkévalóság és végtelesség magas tulajdonaival ruházott fel. Tőle vette át maga a műszellem is. Tőle származtatja a mindenség eredetét is, és míg a tudományos kosmogonia az évszázadokon át szerzett tapasztalat adataival iparkodik a világkezdet homályán deríteni, addig a nép és vele a műszellem erkölcsi uton oldja meg e fenséges, e nehéz problémát. A léleknek fenntérített két hatalmát látja kezdetből fogva működni, egymással harcba kelve, győzve vagy legyőzve. A mikrokosmosz etikai tartalmát leleli a makrokosmosz rejtélyes jelenségeiben. Így keletkeztek az Osiris és Typhon, Baal és Moloch, Ormuzd és Ahriman, Hadúr és Ármány mondák. Folytonos küzdés, örökös hullámlás a nagy világalkotmányban és a fenséges dualizmus paralizálódni nem bír, mindig hadi lábon áll egymással. A két végtelen, örök, egyetemes tulajdönt, mely az emberben nyilvánlik, ennek

képzelete a természet tüneményeire viszi át, miáltal ezeket jelképezzé teszi. Képzelete segítségével a világosság és sötétség, a föld és víz, a nap és éj, az élet és halál oly viszonyba lépnek egymással, mint az emberben élő jó és rossz. A mikor pedig művészileg akarja azokat megalkotni, érzéki alakban személyesíti meg, a melyben individualiter lépnek fel.

Hogy az érzékenfölötti ily módon művészileg, tehát aesthetikai valóságban jelenjen meg, ez leginkább akkor fog sikerülni, ha az alkotó művésznak képzeletét tevékeny mozgásba hozza. Az eleve megalakításra kitűzött eszme, phantasiája műhelyébe hatol és ott alakot ölt, mi által életképezzé, művészileg megvalósíthatóvá válik. Ha a mű a képzeletben ekképen letesült és az eszme a formával együttesen, összhangosan van meg, akkor az érzéki alakításnak a tökéletességet biztosítja. Ez tervszerű, öntudatos művészi eljárás és nem egyedül a naiv intuitió, az esetleges szemlélet munkája, miként a nép szelleme működik.

A nép naivságának öntudatlanságában a rosztól mint bajt okozó momentumtól visszariad, a haláltól retteg, az elemek háborgásától fél és fogalmával nem bír kibékülni, lelke bizonytalan ingadozásba esik, kedélye összhangtalanná lesz és ez állapotban képzelete a roszt,

szinte ösztönszerűleg, oly érzéki alakkal ruházza fel, mely e disharmonikus kedélyhullámzásnak leginkább megfelel. Az emberivel nem bírván őt megegyeztetni, phantastikus alakzatokhoz folyamodik; mi által a személyesített rossz: az ördög, torzképpé fajul. A biblia ördöge majd sárkány, majd kígyó. A középkor sátána, az allatországból kölesőnzött számtalan combinatióban visszataszító, rémesztő, sokszor undorító alakú. Ilyen még a renaissance ördöge is. RAPHAEL-nél így van festve, sőt jóval későbbben RUBENS, LE-BRUN-nél ugyanily alakban találjuk fel.

Művészi képzelet a testi és lelki torzképet elveti és a tipikus alkotásra irányzott törekvésében egyént csinál a hagyomány személyéből. Ily művészi felfogással találkozunk elsősorban a GENESIS, HION könyvében és az APOKALIPSISBEN is: a megátalkodott, szentségtelenül rosszra törő sátánangyal szellemi megjelenésében. DANTE poklában, a bűnösök maneseiben a véték, a gonoszság nuanceai élesen meg vannak különböztetve. Mily művészi öntudatossággal halad előre az inferno örvényeinek gyűrűin a bűn és bűnhődés fokozatai szerint! Ha egymásmellé állítjuk a középkor néphitének poklát, ördögi gyötrelmeit és a dantei bűnhődés kínjait, megismerjük azon nagyszerű ellentétet, a

mely által DAXTE korából kimagaslik. MILTON sátána titáni erejével természetfölötti eszeség párosul és alakja, sajátos hatalmának teljesen megfelelő. KLOPSTOCK megtérő ördöge, minden érzegőssége mellett, ha nem is sikerült alkotás, mégis egyéniség; annál magasabban áll fölötté sátána. Így szól hozzánk GOETHE- és BYRON-é is.

Az egyenítés művészi feladata tehát mértékadó az érzékfölöttinek alakításánál, hogy ily módon az eszme lényegéhez megfelelő formában jelenjen meg és az eszme tulajdonaival telített egyén, ahhoz méltón és híven működjék. Körének határvonalait át ne hágja, meg ne sértse és ekképen egy tökéletes egészet képezzen. Így vannak alkotva a nagy elmék bármely alakjai. Ide tartozik Richard, ide Jagó és mások. Úgy Mephistopheles, mint Lucifer. Az egyetemes ellen való küzdelmükben önmagukból ki nem lépnek; énjök szerint cselekszenek és fenn nem állható világnézetükbe bonyolódva önnön bukásukat okozzák. Tapasztalni fogjuk, hogy Lucifernek és vele az egész művésztől valaha alkotott sátánrokonságnak kudarcra ebben rejlik.

De lássunk analysisünkhöz.

MADACH Luciferének megfelelő alakot adott, mely formaiságon belül egy komor világ mely, sötét gondolkodása borong. Főöslegesen látszanék ily kezdet, ha a tragédiában nyomaira nem akadnánk. A drámaírónak személyei alakjára nézve, csak a jellemző külső vonásokra van szüksége, a melyek által a belső lelki életnek a külsőre gyakorolt hatásával ismerkedünk meg. Részletes leírásra az eposíró szorul és az eposban meg is kívántatik, de itt is csak akkor, miként a drámában, ha a cselekmény folyamat meg nem akasztja, hogyha a személynek leírása a gyorsaság rovására nem történik. A nagy drámaírók sohasem mulasztották el ez eszköznek alkalmazását, a mi által a hős személyiségét szinte képzeletünkbe vették. III. Richárdot, Jagót, Antoniust, Hamletet, Juliát, Faustot, Mephistophelest, Helenát, Bynox Luciferét, Arnöldjét úgyszólván személyesen ismerjük, oly maradandó benyomást gyakoroltak reánk intenzív, hatalmas körvonalakkal és rész rövidséggel odavetett külső vonásaik.

Az Ember-tragédia költője a művészibb felfogásnak hódolva elfogadta az ördögnek emberalakban való megjelenését, mint azzal MILTON-nál a harcra készülődésnél és GOETHE-nél a szellemidézés után találkozunk. Úgy látszik, mind a hárman az ő-szövetség könyveiben reánk hagyományozott mondát tartották szem előtt, mely szerint isten saját hasonlatosságára teremté az angyalokat s utóbb az embert. A bibliában annyira járatos MADACH ép úgy merített az ősforrásból, miként nagy előzői. Midőn Lucifer az éden lombjai között megjelenik és a megrettenő emberpárt megszólítja:

Ádám, te félsz?

kérdésére, ez büszkeségének és méltóságának fölemelő érzelmével, Lucifer megvetésével felel vissza:

Tőled hitvány alak?

Majd pár szóval utóbb, ép az alakra vonatkozólag az emberrel téveszti össze, hogy végre

Hisz olyannak tűnöz fel, mint mi vagyunk!

után, szellemi lényét megtudja. Még határozottabban rajzolja őt Catullus által, midőn ördögi arca hatását eeseteli, mely arcból Lucifernek egész benső lényege verődik vissza. Gúnyos mosolylyal és hideg szemeivel tekintí az ember

munkálkodását, gyönyörét, örömét, fájdalmát és kétségbeesését

Valóban egy ily arc egész körök
Költészetére fagylepelt borít.
Ki ellenáll a perc ígézetének
S nem hagyja lelkét ártól elragadni
Nem is jó ember, s bár maradna otthonn.

Élesebb, markirozottabb vonásokra nem akadunk, hacsak a zárjelek közül nem akarjuk kiolvasni azon néhány megjegyzést, mely még ezenkívül alakjára vonatkozik.

Nemzeti muzeumunkban levő festményen THAN MÓR a phantastikusabb felfogásnak engedett, midőn a tizenharmadik szín légi jelenetében Ádám a föld szellemével van szemtől szembe és Lucifer indulatosan kidülledt, ádáz szemekkel lesi az ember elhatározását. A zilált bajzat rémletessége, az arc ördögi vonásai és maga az ösztövért száraz alak eléggé jellemezték volna Lucifert és bátran mellőznök a középkori, de nem madáchi felfogást a denevérszárnyak és a karmos ujak festésében.

Ily alakba önté tehát a költő a sátáni gonosz eszméjét. Kisérjük ezentúl figyelemmel, mily lelki hatalmat kölcsönzött neki, hogy eszményének hű megszólalója legyen. E tekintetben egy aktív és egy passív Luciferrel lesz dolgunk, a mint lelkünkben is egy aktív és

egy passzív roszszal találkozunk. Az kifelé hat, cselekszik, ez okoskodik. Amott tevékeny, élénk munkálkodás, emitt hideg, komor reflexio, melynek célja: Ádám megrontása.

Aktivitása az álom előtt és álom után isten és alkotása ellen folytatott dacos harc, melyben jelleme elég világosan dombordul ki. Passivitása pedig az álom kísérő szerepében van meg, a mikor a roszhoz láncolt prometheusi Ádám, minden hasztalan küzdelem dacára lelke korlátlan önállóságát fönn bírja tartani. Az álomban csak közvetve, fenséges egyedüliségevel hat az emberősré, a kit a jóra törekvő rendíthetetlen akarattól bölcsekedésének romboló erejével és gúnyának maró savával törekszik eltántorítani. Mint aktív szellem majdnem egyenrangú szellemmel küzd és dacának jogos érzetével száll ki ellenébe, míg az újabb „kisebb istennel” szinte komoly, veszedelmes játékot űz. Álmokat idéz fel, fénydús álmokat és mintegy elillanó szivárvány hiddal köti egybe Ádám büszkeségének érzelmét későbbi lesújtó, kétségbeejtő szándékával, midőn az álom tünekeny hiúságát földeríté, hogy annál közvetettebb módon romboljon vagy megtörjön, ha már nem diadalmaskodhatik. Lucifer cselekvése e passivitásban Ádám önállóságához van kötve és az előresiető lelkesült ember akarattát, idealismu-

sát lankasztja, lelohasztja. Az újra és újra felvillanó küzdésvágyat nem bírja ugyan elfojtani, mind annak ellenére, hogy a világtörténelem azon egyéneit válogatja ki, a kik a világszellem reformálására törekedvén, saját eszméik diadalát ki nem vívhatván, ez eszmék mártýraivá lesznek. Önmaguk élik meg azoknak el-fajulását. Későn születtek e világra. Lucifer ez ördögi tervezetére még szükségünk leend alábbi fejtegetésünkben is.

Aktivitásában tehát rokon erővel áll szemben miként elem elemmel, egyetemes egyetemes-sel. Midőn a költő az ily ős hatalmak küzdelmét megismerélyesíteni törekszik, legmértőbb költői fájnak a dráma kínálkozik. A küzdés rohamos folyását gátolja az eposi haladás lassú menete és terjedelmességében, szabadságában elmerül, szétfoly, nem nyilatkozhatik oly megkapóan. A gonosznak ily bukása egyuttal tökéletes kien-gesztelés, mert a világrend másíthatlanságát oltja lelkünkbe. Lucifer, Mephistopheles, Sátán bukása szánnalmat ugyan nem ébreszt, hanem inkább megszorít, riaszt. Örökkévalósága miatt inkább féltünk tőle, semhogy szánnók, de e félelem katharsisét a másák fél, a jó győzelme eredményezi. És e tekintetben oly alakokkal állunk szemben, a melyre ARISTOTELES híres tana ethi-kai oldalát tekintve, csak félig kánon.

Lucifer egész lelki tartalékjával önmagában szemlélve a jellemző vonás, mely belőle kiviláglik örök hatalmából folyó állhatatossága, megtörhetlensége és a rossz felidézésére irányzott szívós akarata. Él, létezik miként fény mellett az árny, vagy a szép virágban a méreg. Ez egyetemes hatalommal kérkedik isten előtt is, midőn az ellene szórt kifakadásaiiban a halállal, a lehangolással, az árnyékkal, a kétséggel azonosítja magát. Mindenben ellentéte az Úrnak, mindenben tagadása; csak hatalomra nézve rokon vele és örökkévalóságának edző érzete, végtelenségének tudata élesíti küzdő erejét.

Az első szín a kosmogonia körébe hív. A teremtés utolsó napjának munkája után az ünnepi nyugalomban gyönyörrel szemléli Isten az űrben elzajló égitestek munkáját. Diestől és hymnusoktól van környezve, míg Lucifer egyedül áll, szemtől szembe a megvetett Istennel és annak angyallegiójával. Ez egyedüliség állandó jele a gonosznak. A többitől való elkülönzés, önkénytes elválás, ezen subjektív magányosság a fenséges erő tanúja. Önbizalmában szembe száll a leghatalmasabbal, fegyvereivel örökké résen áll a küzdelemre, melyhez a romboló gúny, az elégedetlen dac csatlakozik. Önálló subjektumának erős elbizakodottsága, haj-

líthatatlan akarata gygási erő színében tünteti fel. Ez a gonosznak ősi bélyege és főntartója. Ez elszigeteltségben otthonos, biztos, mint a macska leshelyén, a mely behúzott karmait bármikor is kibírja feszíteni. Így áll Mephistopheles és MILTON sátnája is, korlátlanságukat nem ágazza be emberi eltökélés, egyéni befejezettségükön nem ejt csorbát emberi baj, küzdés, vágy. Ily dolgok teljesen idegenek előttük, mindezen felül emelkedve csak okoskodnak, szétválasztanak és maróan ítélnek. Logikájuk kérlelhetetlen. És így van Lucifer is alkotva, így nyilatkozik az Úrral szemben híres feleletében. Az önhitt seraph e megszólalása úgyszólván egyedül áll az egyetemes irodalomban. MILTON, Klorstock-nál a hatalom ellen tartott elkeseredett harc a birhatás jogaért, GORTHE-nél egy fogadás, egy szellem megférhetőség és az emberrel való elégedetlenség:

Fogadj uram! eltántorítom őtet
Kivált, ha énnekem megengeded
Vezetnem őt az én ösvényemen.

És mi volna más törekvése, mint az ember jobbik felének elnyomása » utána az ember teljes megkerítése:

Mert hídd el, e kicsinyke földi isten
Azóta jobb de semmivel se lön
S csak oly csodálatos, mint a midőn
Kimondtad rája, hogy legyen.

Éppen e meg nem jobbulás és a szikra észnek birtoka az, melyet Lucifer az Úr gáncsolására elegendőnek talál. De milyen más módon. Szemtelennek nevezi őt az Úr és ez igen jószágos, enyhe kifejezés kihívó epésségére és valóban szentségtörő bírálatára, melyben a kicsinylés hangján szól legméltóbb teremtményéről. Miután a mikrokosmos prometheusi erejével gúnyolta, egy rangba helyezi ezzel az Istent:

Az ember ezt, ha egykor ellesi
Vegykonyhájában szintén megteszi.

Szűrésre szűrés következik. Az Urat tudatlansággal vádolván, a makrokosmos hiábavalóságát vitatja és vakmerő számon kérése azon hitben erősíti meg, hogy ellenfele csak hiúságból teremtett. Enyészhetetlenül gyűlöli a földi istent, kinek lényét jól ismeri, az neki csak egy újabb akadály, mely által a rosznak uralma általánossá nem lehet; egy újabb gát, mert az ember lelkének jobbik fele az Istenhez szít. Közvetve tehát az emberben élő isteni tulajdon ellen küzd. Lucifer az egész alkotást szidja, a világrend ellentétes ereit összhangtalannak nevezi s végre is csupán csak azzal becsmérli, hogy az nem egyéb, mint az isteni és luciferinek tökéletlen keveréke, midőn benne a világban uralkodó torzot, összhangtalanságot, az ő lényegét az istenivel vegyülten látja:

Hol sárba gyúrt kis selkra mimeli
Urát, de torzalak csak képe nem :
Végzet, szabadság egymást üldözi
S hiányzik az összhangzó értelem.

A szellem csak szellemet tűr meg maga mellett, és Lucifer birodalma esőkkent az ember teremtésével. Nagysága megoszlott, mivel egy új elem támadt föl ellene az Istent valló lényben. Ez az, a mit Lucifer előre érez, előre tud. De merészsége áradva nő és mikor az isteni szolgasereg ellen fakad ki, fenséges szabadsága sugallja szavait. Ő az isten egyedüli gátja, miként az neki, és válaszában

Nem érzed-e eszméid közt az űrt . . .

az erkölcsi világrend dualismusát leplezi le előttünk, melyben Lucifer és Isten együttesen a világegység két oldalát képezi, mint a Janus fő összetartozó két arca. Egész bensejét tárja föl vallomásában, mintha a kosmosban magában szólalna föl az isteninek tagadása és a személyesített Úrral e színben egybeolvadna. Mintha egy szellemnek önküzdését, disharmoniáját hallanók két ajkról. Ily jelenség az emberi lélekben is fölmerül, tépi, szakítja és e meghasonlás határtalan nagysága a két elem küzdelmét megfenségesíti. Az erkölcsi világsszervezetnek e két pártja kiesett egyensúlyából és a jó győzött, mely győzelem a világtervben már előre benne fekszik. Minden

néphagyomány a mellett szól, hogy az alkotó úgy akarta, miszerint a rossz alárendelt legyen a örökös legyőzetést szenvedjen. Ez a rossznak, a negatívumnak örökös bukása. Lét mellett az enyészet, végleges megsemmisülés nincsen, egyedül csak a bukás és új feltámadás, ez marja Lucifer keblét is, ez teszi cynikussá, epéssé, de ez emeli fel ujolag:

Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint . . .

Az Úr csak számúzi, megsemmisíthetné, de nem teszi és a 'vakmerő' Lucifer osztályrészét követeli, mint az egyenrang jogát. Ez osztályrész a megátkozott két fa. Különös egy átok és eredete sem MILTON, sem a GENESIS szellemében van fölfogva. Itt kényszer nem létezik, Isten csak próbára kívánja tenni emberét, MADÁCH-nál e tett nincsen eléggé megvilágosítva. Még rontóbb eszközként lép fel MADÁCH Évjában, mint MILTON-éban s a nőben csak kétkezdést szül:

. . . mért állított, mély örvény fölé
Szédelő fejjel, kárhozatra szánva?

MADÁCH Évjája okoskodik és öntudatlan sophismája lett az emberpár átka, vele eldőlt az ember sorsa is. Ez segítette elő Lucifernek, határtalan gőgje által, a rövid győzelmet. De önbizottsága feledteti vele végzetét és ebben

rejlik gyarlósága, tragikum, bármily nagy erőben nyilvánul is. Éppen az összhangtalan emberi lét az, mely gátja lesz teljes diadalának, a melyre már eleve kárörvend.

A talpalatnyi föld megszerezte ugyan neki részben az embert, de tagadásának nem hozta meg a remélt diadalt.

A mystikus földdarab Lucifer hatalmában volt, az égi tiltó szózat fölébreszté a protoplasmasták figyelmét és az évai okoskodás az ádám engedelmességgel szemben határozott jellemzése a két alaknak. Egyik a Lucifernek hamar meghódoló állhatatlanság, a másik az Istenhez ragaszkodó állhatatosság. Ott a következetlenség, itt a magát meg nem adó következetesség. Ezzel találkozunk az utolsó színig.

Az egymással enyelgő pár előtt oly jelenségek közt tűnik fel Lucifer, mint a Genesis kígyója. Az elboruló dies, Évának ujat teremt és Ádámnak boldog érzetet, míg Lucifer öngúnyával serkenti magát a harcra, melyben egy újabb tulajdonával ismerkedünk meg: a hideg számító értelemmel, mely az ördög tipikus jellege. Ez ama lankadatlan logika, melylyel bármely mondanak a gonosznak képviselőjében találkozunk. Ezzel hódít híveket. E logika szinte pótolja a mindentudás hiányát, a mely által Istentől különbözik. Tudása a múltat illeti,

a jövődöt is csak ennek világítása mellett számítja ki és itéli meg. Innen ered győzelmének hite, a küzdelemre edzett szívós ragaszkodása, innen van, hogy Lucifer teljesen bízik Ádám lelkének megnyerésében és kudarcat nem látja előre. Jellemző, hogy ördögi számítását a szívre, az érzelmekre építi, a melyben ő nem részesült, de a melynek erejét, ingadozását ismeri, és tudja, hogy az eleséskísértés sikere csakis ettől függ. Az ördög nem lehet érzelmes, mint Klopstock Abaddonja, mivel első sorban ellent mond minden hagyománynak, másodsorban ezáltal lényét tagadná meg. Egy megtérorődög neveltséges, vagy egy szerelemtől hevülő ördög már nem ördög. Érzelem csak akkor kíséri tetteit, midőn fúrfangja hajótörést szenved, miként Ádámmal szemben, hol néha felvillan epéssége és indulatja egyszer dühben is tör ki.

Mely emberismeret rejlik Lucifer azon tettében, midőn Ádám érzelmét törekszik megnyerni. Kezdetről fogva következetesen halad ez úton tovább. Két fegyverrel kezesgeti Ádám büszkeségét: egyik a tudás, a hideg számító értelem e fenséges csabja, másik a nagyravágy e süppedő talaj, ez ingadozó s megtávozó érzelem. A szív vágyait kelti fel, mely által meg is ejti az embert. Előkészülete méltó észéhez.

A nőhöz annak hitéságával, a férfihöz azonban felfangosabban közelít: fokozatosan győz büszkeségén, mikor az ezt élesztendő adományait tudatja vele. Byron Lucifer a balandóságon évelődő Kaint, éppen balandósága megszólításával döbbsenti meg és nyeresét küzdelmessebbé teszi. MADACH-é, hogy sikert arasson Ádámon, a rokonság, a szellemtestvériség által bátorítja föl. Amott lever, emitt emel, hogy később az álom jeleneteiben annál biztosabban ronthasson.

Az öntudatlan gondolatra figyelmezteti:

És nagykorúvá tenne, önerődre

Bírván, hogy válaszsza jó és rossz között,

mire gúnynyal hat, mikor sophistic mondja tovább:

Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;

Nemes, de terhes önlábunkon állni!

Bűvösen hatnak ily szavak Ádámra, bármily metsző legyen e gondolat, melyben a férfi egész lényét fejezi ki s így felel Ádám is:

Nagy dolgokat mondsz, szélülök belé.

Mikor Éva fölületességében már meg van nyerve, vele a fél Ádám, ez még haboz, kételkedik akkor Lucifer a halhatatlanságot pendíti meg, hogy vele Istentől tántorítsa el Ádámot, kinek ingadozását maga az ég is gyámolítja. Önkénytelenül felmerül a kérdés, hogy mi végből kívánja Lucifer az embernek a halhatatlanság gyümöl-

csét is megadni, ha az volna a célja, mint sokan hiszik, hogy őt megsemmisítse. Lucifer nem erre törekszik, hanem a megrontásra, a jótól való elszakadásra s annál sikeresebben veli ezt megtenni, ha Ádám a halhatatlanság részesévé válik. Önmagához hasonlóvá akarja tenni, hogy tagadjon. Fölcsillan ez itt-ott az álm-jelenetekben, leghatározottabban a midőn a pharaó ismeretlen érzését e tagadással iparkodik eloltani:

Nincsen más hátra, minthogy a tudás
Tagadja létét e rejtett fonáknak:
S kacagja durván az erő s anyag.

Az égi hang ennek figyelmeztetésével riasztja vissza Ádámot, mire az ő tagadás segélyül idézi fel szolgálatait, egyrészt, hogy az eget elnémitse, másrészt pedig, hogy az emberben fölebredő intő és csüggedő szózatot elnyomja s mihelyt hajlandónak látja a tette, már zarnokibb hangon szól hozzá, azon szép hasonlatba burkolva hatalmát, mely a természetben uralgó végtetszerűséget tanítja.

Úgy tekintünk rátok mi alá
A szellempország büszke részesi.

Urként gyakorolja fensőbbiségét, mindig fokozatosabban bonyolítja hálójába s végre megnyeri csábos értelmével, sőt ezzel még szítja Ádám elógedettségét és fölkelte benne az

uralom tudatának érzetét. Tovább halad, midőn saját lényét is fölfedi, a melyben a küzdéssel, a disharmoniával azonosítja magát. Mephistopheles furfangos elméneséggel nyeri meg Faust lelkét:

Szellem vagyok, a mely mindig tagad!
S jogosan, mert minden a mi születik
Megérdemli, ha semmiségbevész;
Jobb volna, ha semmi sem születnék.
S egy szóval mindaz, a mit ti bűn, véték
S gonosz név alatt értetek
Az én valódi elemem.

Lucifer ellenkező furfanggal nyer. Ádám küzdésre termelt erős lelkét a harcolás vágyával indítja meg. Ő az emberrel küzdeni kezdő Mephistopheles és az a már tapasztalt Lucifer.

A bátorság, szilárd küzdés, jó és rossznak ismerete vágyat kelt a férfi-kebelben és annak legérzékenyebb húrjait hozza rezgésbe s míg Ádám tovább haboz, Éva gyors elhatározása, tetteire indító okoskodása, melyet Lucifer is segít:

Hát hagyjátok fel az okoskodással . . .
A tett halála az okoskodás.

végre kezébe juttatja az emberpárt. Útravaló remény gyanánt mondja tovább:

Legyünk tudók, mint Isten.

A halhatatlanság élvezését a cherub köz-

bejöttte akadályozza, a mivel az emberös ki van
taszítva a világba, de az bátorságot érez, mi-
ként Faust:

Kiszállni a világba
Visselni földi jajt = földi élet,
Dacosan állni a viharban
Nem félni hajótörés közepett.

Mindeddig Lucifer tevékenysége a legak-
tívebb. Szándékából eredő drámai gyorsasággal
haladti célja felé. Önhitségből fakadó erővel
ragadti el Istentől emberét, hátra van még az
ígéret másik fele, hogy Isten kis országát az
emberi világot megrontsa.

A második szín kezdetén, a szerény ott-
honi foglalkozásban a tagadás egy keserűbb
rejtélyt juttat tudatukba: a hont és az ipart,
mely saját magának megsemmisítője. Ádám
már luciferi eszméktől van illetve, mikor isten-
től való függését ösztönnek nevezi és a tudást
önkéntes küzdelem árán iparkodik megszerezni.
Istennek éraí magát ereje és büszkeségében.
Megvető skepsissel szól félre a kísérő, kinek
ily önállóság, ily korlátlanúságra való törekvés
nem tetszik. Pessimismust szeretne bennök föl-
élesztetni már akkor is, a mikor Évával gúnyo-
lódik. Midőn Ádám a föld kötelekével, a new-
toni törvénynyel küzköd és fékét lerázni ki-

vánná, Lucifert az elemnél gyengébbnek tapasztalja és odaadása újból csökken. [Lucifer tanítónak lesz, az oktatás igazán fenséges, midőn a láthatlan levegő működését láthatóvá, szinte kézzelfoghatóvá teszi. Ádám nagysága megtörpül ennek tudatára és a világgepezet munkájának láttára egyedülvalóságában az eldobott gondviselést sirja vissza. Istene hiányzik, az ápoló kéz gondja nincsen már meg.] Oktatójának hideg skepsise nem elégíti ki és ebben Éva is hozzásegődik, mire Lucifer grányosan Istent idéz föl számukra. Az égi karból hívja és mikor lángok között megjelen, nem egy Luciferhez illő méltósággal riad vissza. Ádám szemében az ördögtől magyarázott tan csak játék csillogása, újabb homály, újabb titok, melyet meg nem ért, a helyett, hogy korlátlan tudványa ki volna elégítve. Az emberiség atyja szólal meg benne, a mikor vágyat érez:

Jövömbbe vetni egy tekintetet

Hadd lássam, mért küzdök, mit szenvedek.

E szin és a következők az emberiség küzdelmei az életében fölmerülő luciferi tulajdonok ellen. Az emberiséget személyesítő egyénben rejlő ethikai idealismus kettős lényének: a jó és gonoszoknak harcai zajlanak le. Dicsvágy, hazaszeretet, élvezet, szerelem, vallás, tudás, szabadság, végtelenség és megsemmisülés

érzelmei váltják föl egymást. Ezek táplálják és tartják fenn vagy zavarják és megtörik. Ádám nemes lelkét, de azért meg nem adja magát. A legszebb érzelmeket, melyek az emberiséget valaha lelkesítették, érzi át, de mindig belejátszik Lucifer keze, hogy őt megrontsa és az egyetemes jóval rokonszenvező lelkét megnyerhesse. A küzdő és szenvedő emberiség mintaképe következetesen siet az álmokon keresztül. Alakja a személyesített érzelemhez képest proteusként változik.

Miért tehát az álom? Miért éppen a csalódás?

Felhasználása megkönnyítette a költőnek a világtörténelem merőben ellenkező korait egymáshoz kapcsolni. Birodalmában az erkölcsi átmenet egyik érzelemből a másikba természetesebb; a folytonosság nincsen megszakítva, az alak változás valószínűbbé válik. A physikailag lehetetlen ily physiologikus uton lehetővé lesz. Kedvelt és költői az ébrenlétnek e negatívja: e szép csalódás és a tagadás szelleme ez eszközhöz folyamodik, a melynek tartamába az idő és tér végtelenségét céljához képest beleszoríthatja.

Ez a bűbáj, a melyet az emberpárra szór.

MILTON sátánja maga béréről mutatja a tudhatót, mely a paradicsomon túl létezik.

BYRON Lucifere Kaint két óra lefolyása alatt a praecademiták és a halál birodalmán vezeti keresztül. Az új szövetség ördöge a templom tornyáról tárja föl KRISZTUS előtt a világ fényességét. FAUST leszáll az anyákhoz, hogy tudást nyerjen. ÁDÁM ez álomban érzi és küzd át a múlt és jövő szenvedéseit.

De miért vezeti át Lucifer Ádámot éppen azon korszakokon, melyekben ennek idealismusa ellankad és az ismételten felbuzgó lelkesedés elvész. Szinte kiszemeli a világtörténelem idealis bajnokait és az átmenet korába helyezi őket, melyben két ellenkező világnézet forr és a jövőendő eszmékért lelkesülő egyén ezeknek martirjává lesz. Miért a névtelen méla pharaó és nem egy elégedett fennhéjázó Sesostiris vagy más, miért Miltiades és Tankred és nem Pelopidas vagy Gottfried? Ezt Lucifer lényege követelte, mivel azon hősökre van szüksége, a kik Ádám idealis törekvéseivel a legazonosabbak és küzdelmeik oly korban folynak le, a melyben eszméik fel nem virulhatnak, szívük kielégíthetetlen marad. Ily lelki állapotban Ádám Luciferhez simul, a ki őt e létből kiragadja és tovább vezeti:

Vezess új csatára Lucifer

és hasonló többször felhangzik ajakán.

Lucifer aktivitását tovább fejtegetvén, azt csak az álomképek mellőzésével tohetjük, mivel bennük teljesen passíve működik. A végső szintben teljes kudarca és bűnhődése van feltüntetve. Együttal a szellem meg nem adása és adaz állhatatossága ember és Isten előtt. Az álomban sokszor jóakarónak, intőnek látjuk őt, de csakis akkor, mikor Ádám megnyerése, bírása forog a kockán, míg a felszólamló jobb ellen epés bosszankodással kel ki és azt végleg eltörölni iparkodik. Még az utolsó harcban is megkísérti győzelmét, de mégsem nyújtja ki segélyre kezét, midőn Ádám a mélység felé ront, mivel tudja már, hogy hasztalan fogott munkához. Kacagva vallja be önmagának sikertelenségét:

Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napengárból ösregyúrva,
Tudásra törpe és vakságra nagy.

Nagyság mire az embert vezetni akarta! Igen, de sötét birodalmának, komor, rideg eszméinek nagysága, fensége.

Ádám érzelmei hajótörést szenvedtek, minden harcvágytól megfosztá az utolsó álomkép, a küzdés hiábavalósága, celtalansága. Minden az enyészete és az emberiség élte ez arasznyi lét, éppen úgy leforog, mint egy emberé. Dacos akaratát elmosta az ember megtörpülésének látása, szíve megtörött, de azért nem lesz

Luciferé, szíve minden verése ellene van, agyának minden eszméje ellene szól, egyszóval nincsen Lucifernek alkotva:

Ne gúnyolj, oh Lucifer, csak ne gúnyolj:
Láttam tudásod tiszta alkotását,
Nagyon hideg volt ottan e kebelnek.

A tagadás tiszta száját körében, mivel összes eszméi, melyeket magába ölel, összhangban vannak egymással, melyet csak az ellen az isteni zavar föl és Ádám e kérdésben önmagát és Lucifert szánja. Melabús hangok kelnek kedélyében, mikor az Úr megmentette, minekutána újra kezdi történetét, hogy csak újra botolják, mert az álom a jövődöben megvalósul. Lucifert pedig megátkozza az Úr, a mit ő is csak átkkal viszonzozhat:

Te Lucifer meg, egy gyűrü te is
Mindenségemben, működjél tovább
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz
S eltántorítja bár — az mit se tesz —
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szűnetlen látva, hogy, mit rontni vágyol
Szép és nemnek új esztrája lesz.

A kudarc, a legyőzetés teljes. Előbb az ember kétszer tagadja meg a most az Isten sújtja átkával. Ádám kétszer tagadja meg, előbb: mikor a hideg tudás nem bírja szíve ürességét

betölteni, másodszor: mikor Évától megtudja az öngyilkos szándék hiábavalóságát és Lucifer, az Istenhez visszatért, térdén esdeklőt előbb nagyságára való emlékeztetéssel akarja visszanyerni, s mikor a megsemmisülés reménye is eloszlott Ádámot és Évát támadja meg, mely előkészület után dühösen odarúg a legyőzött emberhez, a miben ördögi keserve culminál. Mindez hasztalan. Végül is csak gúnya és kacaja marad meg, mely Ádámra nézve már elveszté hatását, nem egyéb Lucifer öngúnyánál, törekvésének kikacagásánál.

Láttuk tehát Lucifert aktív szereplésében. A tagadás képezi lényegét, mindenkor kísézője a kacaj, a gúny és csak néhol tör ki indulatossága Legmesterikken ez utolsó színben.

Térjünk át ezek után az álombeli Luciferhez és kísérijük szereplését, hogy az analysis e második részének végeztével eszmei jellemzőbb vonásait egybefoglalhassuk.

3.

Említettük, miszerint Lucifer egyénisége az álomban, Ádámnak korlátlanságra való törekvése ellenében meghalványul, talán azért, hogy a költő az embernek ideális lényegét a legélénkebb színekkel állíthassa elénk. Aktivitása átbajlik a passivitásba. Okoskodik, bölcselkedik, a minek hatása azonban Ádám kedélyében cselekvőleg lép fel. Ennek ellankadó akarat ereje minden szín vége felé a luciferi vonásokkal festett korból és ennek hangulatából ered, a minek elviselésére, azaz inkább megvetésére Lucifer egy gyöngye szálát ad utravalónul: a reményt. Ez Ariadne fonala kalandolja őt az emberiség labirint hjén át. Ily reménysugár valóban fölcsilan Ádám továbbstetéseben és megfogamzott eszméinek-létesülését egy mindig újra álmodott korban véli megtalálhatónak. Föl is találja őket, de már megfőrgesítve, megrontva és uralmoknak vége felé, a mikor az Ádám-embert többé nem elégíthetik ki. Az egyeduralom dicavágyá-

tól a szörnyű végig lelkesedése mindig lehango-
lásban végződik s végre a teljes megtörésben.

Igy Lucifer passivitásában másodrangú
személylőé valik. Az intézőből kísérő lesz. Mi
által az emberben élő gonosz nem lép föl teljes
világításban és a küzdelmek folyamában csak
itt-ott lép hatalmasabban előtérbe. Méltán saj-
nálható Lucifer e visszavonulása, halványabb
szereplése, mikor oly titánilag ki lehetett volna
mélyíteni a démoni gonoszság egész lényegét.
Ennek okát talán feltevések deríthetik föl: egy-
részt, hogy a korszakok eléggé meg vannak
mértelyezve a rosztól és így e tulajdonság Luci-
ferből át van helyezve a korszakok embereire;
másrészt, hogy a súlypont Ádám nemes törek-
véseire legyen fektetve, a miáltal ezeknek győ-
zelme a végső színben az Úr szava által biz-
tosítva van. Mindamellett Ádámban egy fölemel-
kedő és egy eső kedélyhullámozást tapasztalunk,
mely a modern, londoni színben culminál. Ugyan-
ebben keresztteződik Ádám és Lucifer álombeli
passiv és aktiv szereplése. Egy fel és lehágó út.
Lucifer e szín előtt folyton tért veszít, és Ádám
lelkesedése nem vész el, mindig ruganyosabban
fog küzdelmeihez; a szín után Lucifer hatalom
és befolyásban nyer, míg Ádám ereje lassankint
tűnedezik. Ugyszólván szerepcsere, hangulat-
változás, melynek Ádám lenne áldozatává, ha

az Úr közbe nem lépne, hogy a rosznak bukását teljessé tegye.

Ha az Ember tragédiáját MADACH kedélyvilágával asszociálhatnók, mire kielégítő biztos adataink nincsenek, élénken állana szemünk előtt a múltért lelkesülő Madách-Ádám és azon keserű jövődőlátása, melyet tudása alapján megsejteni törekszik.

Az Ádám-pharao dicsősége emlékpyramisát építteti föl, hogy ezáltal neve fényt vessen előre, késő századokba. A nagyravágy és a dicsőség a jövőbe hat. Az egyeduralkodó hatalma a nép szolgátságát veszi eszközzül, mások karja izzadásával, mások fáradsága árán emelteti neve hirdetőjét. Csupán csak ezt tudjuk róla, egyéb tetteit nem ismerjük. Létezett ugyan elég ily egyiptomi dynasta, de ez nem típusa azon nagy hősöknek, a kik Ptah isten trónusán ültek. MADACH találhatott volna Lucifer céljának megfelelőbb történelmi egyént is.

Az áltató Lucifer ravasz államférfiú észjárásával festi le előtte a nép érzelmeit. Ő szükségli e hazugságot, hogy a hatalommal csalogatva, a vészes állambajok örvénye fölött maga számára készítse el Ádám lelkét és a hamis hiedelem által benne ébresztett istent ébren tartsa a végre, hogy az általános nyomás és

haj, a rosznak okozójaként szerepeljen. Furfangos macehiavellismus szól ki belőle, mely által a zsarnoki rosz jogot nyer a kormányzásra. Elfűdi előtte a nép állapotát és csak dicsősége érzelmében tartja fogva. Allambülesletének hálójába szövi, úgy annyira, hogy a hiszékeny Ádám, csak Éva jajsavára ocsúdik föl egyedüllétének érzelmére. Lucifer hódolatot, uralmat adományoz neki, de nem azon édes érzelmet, a mely után Ádám, tantalusként eped. Hiába figyelmezteti Lucifer, hogy a dicsőség által elégtétet ki nagyravágyát, a berohanó rabzsolga és neijének intensív szeretete fölkelti Ádámban az ismeretlen érzést és segelyre kész, a mivel Lucifer irányában az első engedetlenséget követi el és önállósága ébred föl. Ezen újra és újra fölvillanó érzelem az, a melylyel Lucifer nem számolt s a mely kudarcát okozza. Királytalanságot vet az önállóan, szabadon föllépő Ádám szemére s utána tagad és folyton tagad: a kín csak hagymázos örülés, a rabzsolga csak szám, a nép ez óriási egyén pusztán csak tömeg:

Mély tenger a nép: hármí napfény
Sem hatja át tömét; sötét leendő az.
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet
És mely hullám esetleg ép te vagy.

S mikor Ádám a jövőt kívánja látni, ismét a rontó Lucifer torz lényege az, amely előtérbe

lép, az esztendőnként emelkedő porvonal, mely
homoktorlaszt emel a híremlék fölé és a gúny-
nyal említett holttetem sorsában. De Ádámnak
új vágya ébred, a

... milliók egy miatt

untalan fülebe zúg.

E millióknak kell érvényt szereznem ...

Enyészszén az egyén, ha él a köz ...

és Évára gondolva, benne őszpontosúl reménye

... sejtem, hogy téged is

Tisztult alakban fel foglak találni.

Mindezt Lucifer, kinek végtelensége előtt az
emberi érzelem semmiség, csak kacajjal kísér-
heti és az Ádámot, szerinte dőre vágya elérése
végett talán egy ezredévrrel vezeti tovább.

THEKVDIDÉS-ben olvasunk ily Athénről.
Lucifer Ádámmal szemben teljesen passiv, csak
a hóhér megszólalásában nyilatkozik fagyasztó,
metsző gúnya. Mint hirnők, kacajának sítáni utó-
íze van, midőn dévaj tréfáján elégedetten örül:

— ... Mi jó az értelemnek

Kacagni ott, hol szívek megrepednek.

Ez örömet a templom látása zavarja meg és
rütségében tűnik föl, a midőn világa késedel-
mét ördögileg kesergi. Rikítóan festi ezt és nagy

vonásokban tudatja velünk poklát, a való világ ez ellenfelét. A templom neki csak káprázat, melyet rémeivel elijeszthet, csak árnyjáték, melyet a halál borzalma megsemmisít. Passzív okoskodásából átkával tör ki, melylyel a görög világot illeti, midőn Ádám megnyugvással enyész el, midőn küzdésvágyát az új csalatkozás el nem oltotta.

Rómába, a bűnös, a vétékázott Rómába varázsolja Ádámot. Ily dőzsölést PETRONIUS rajzolt Trimalchiójában. MADACH-nak kitünően sikerült a korfestés, a hangulat, a mámor, mely e színben uralkodó. A mindenhez alkalmazkodó Lucifer e korba illő. Hű marad magához és csipőx, satirikus sőt sarkastikussá válik. E levegő élvezet neki. Otthonosnak érzi magát az átmenet ez élesen kicirkalmazott idejében. Rídegységében ördögi ígérete szerint cselekszik, midőn egyedül Ádámra szegzi figyelmét, ellene nyilazza gúnyjait. Ádám lelke tisztaságában kivágyik ez undok környezetből, hol nem leli a gyönyör, a kejt, az élvezet tisztaságát, hol beszéde unalmas erkölcsi tanfolyam, a szív bolondság, a szent hajdan, kétes élcek fűszerezője és a küzdés jutalma kacaj:

Örüljünk, okosabb világ van,

Örüljünk, hogy mi élünk abban.

Ádámot mindenfelől Lucifer eszméi környezik. Lucifer megirigyli a dal költőjét és éldeli ördögi ízet. Az emberi, a természeti jogért küzdő lény örült az ő szemében. A temetési menet látára fölvidul s örömeben megerősíti a „savanyú úr” címet. Ádázilag munkál tovább, a mikor a halott szentségét sérti meg ördögi ráköszöntésével. Mulatása közben a régi hideg marad úgy Hippia fájdalmával, mint Ádám feleszmélésével, megtérésével szemben. Ismeri az új érzelem sorsát. A szeretet szent tanáért felhevülő Ádámmal már kevésbé törődik, sőt a lelkesülés kedves neki, mivel ismételt kétségbeejtést rejt magában.

Hogy miért használja fel MADACH a tironyázó Rómát, arra Lucifer mély értelme adott alkalmat. Az ördög a kéjjel, a gyönyörrel akarja megnyerni emberét, azért vezeti át az érzéki élvezetek árján. Ez lazítja a szellemi erőt és bénultabbá teszi az akaratot. A szellemi foglalkozás e rugója általa határozottságából veszt. Erre Lucifernek, ha Isten és ember ellen győzni akar, szüksége van, mert Ádámot előbb nyerveheti meg.

De ujólag hiába.

A byzanci szín Ádámja a renyhe kéjeket feleserélte a lovagkor eszméivel. Ádám Tau-

krédé lett. Nem a történelem, nem TASSÓ, hanem MADÁCH idealisabb Tankrédje. Hogy MADÁCH ez alakhoz fordult választásakor, azt az egyedül lovagi hősiség, vitézség és szerelem tévé, mely a keresztes kor Tankrédjét áthatotta. A költő belőle még a vallás bajnokát alkotta. Maga a középkor is kínálkozott számára, a melynek mysticismusában Lucifer otthonosabban érzi magát.

Az ördög a lovagnak három főerényeit törí meg. Előbb a hősiséget, majd a vallást, végre a szerelmet. Tankréd büszkesége ellen a nép ecsetelésével felel, a melylyel az már nem érezhet közösséget, mert elaljasodott. A vallásért érzett lelkesedését a dogma, a betűharc, a vezeklést áruló barát által oltja el. Végre ujólag csak vallásos és szerelmi rajongását irtja ki, midőn a zárdába rontó Tankrédet az ó-kor mythosának tündéralakjai boszorkányokká változottan gátolják tetteben. Lucifer ellenvetései a tagadás köréből vannak merítve. A hősiség erényét a lovagsság fattyúkinővéseivel állítja szembe. A szent tan eszméjét a csürt-csavart dogmatizmussal dönti meg. Az eszményi szeretetet a szülői elhatározás ferdeségével és a csontváz jeges szavaival buktatja meg.

Ádám tapasztalataival e színben még egy más határozottabban kifejezett lelki erő tudata

párosul, mely a pharaóban már derengett és ez a reformatori erő, a melynek segélyével teret akart hódítani eszméinek, a melybe azonban ezúttal kifáradt:

Csatára szálltam szent eszmék után
S találtam átkot hitvány felfogásban . . .
Nemesbbé vágytam tenni élveink . . .
Lovag erényt állíték s ez dőfött
Szívembe tört,

Az egyedüli, a mit elérni óhajt, az a nyugalom:

Mozogjon a világ, a mint akar,
Kerekeit nem igerítom,
Egykedvűen nézvé a botlásait.

Jól sejtí Lucifer, hogy újabb ábrándról beszél, mert

. . . alig hiszem,
Hogy szellemed, e nyugtalan erő
Pihenni hagyjon.

A mély emberismerő nem csalódott!

A prágai színen az új kor még nem haladta meg a középkor szellemét, de ez már vergődik, tűnedezni kezd; megerzi ezt Lucifer is a famulus, kinek hosszas uralma veszendőben van. A babona, a vallási fanatizmus az ördögűzés, az istenítéletek csak ördögi malmára hajtottak a kor folyamát. Szánalom fogja el és sajnálja. Szép hasonlatba foglalva mondja el ezt a költő Lucifer ajkán. Szellemét, lényegét, a torzképet, a halált, a disharmoniát látta min-

denütt az ördög. Uralkodott Országá nagygyá lett. A jövőendő kor nem elégíti ki, tart tőle, mert tért veszít benne. Elmúlt hatalmát nagy gondolatnak nevezi, a melynek kicsinyes a bukása.

Lucifer e színben alig szerepel. Mindazonáltal elég jellemző, hogy a tudós Ádám a kor hazugságait éppen reá bizza: általa készítetteti a nativitást, az időjósást. Továbbá, hogy Kepler álmában a bakó szerep ismét Lucifernek jutott, a miáltal őt a rémkorszak symbolumaként, címe-reként állítja oda.

Az eszmélő Keplert Luciferrel találjuk a neki szánt szolga-ruhában, mely azonban nem takarja el teljesen a szellemet. A néhány mondat csak a kísérőnek philosophiája: egyrészt mikor a lelkesült, ihlettelt mester látomásait mámorból eredőnek bélyegzi, másrészt, mikor közönyös marad lehangolásával szembea.

Szegény, kevés ez a három tartalmas színben, a mikor a tudomány és a forradalom eszméivel ellentétben hatásosabb munkásságot igényelhetnének. Lucifer szófukarsága szinte feledékenységre ejt a gonosz iránt és szereplése folytonosságát megszakítja.

Átmenetes időben élünk, az ehhez csatlakozó ellentétes eszméáramlatok a felszínen úsz-

nak, küzdenek. A szellemi erők, a jövőendő kor nagyságának előpóztái, teljes fegyverzetben állanak egymással szemben és vagy reactio áll be, vagy tovább halad egy lépéssel az emberiség a múlt köréből:

... és idők

Kiséretén állunk, egy új világ közt.

A tudományban az ideális tanok a tapasztalatnak biztosabb tanaival jöttek összeütközésbe. A költészet a tiszta valóságban keresi a szépek nyilatkozásait, és a merőben eszmeivel foglalkozó poesis ideje lejárt. A költőnek az életre van szüksége, a mint az érzékei előtt lefoly, és ennek nyilvánulataiban keresi az elrejtett költői vonást. A társadalom maga nagyot öregbedett, ahasvérsüti sorsát meg nem tagadhatja és megújhodni készül. A változásra megérett, ellenkező elemei hevesen forrnak és ittott kitör az elégedetlenség. A vagyonkülönbség az ellenségeskedés tehetős szülője. A rang, a hatalom elérésében, úgy a tudományos, mint egyéb pályán élünk és szabad versengés állott be. Mindezen áramlatok meredek szirtek között csavarodnak tovább a nem sejtett jövőendőbe. Jó és rossz, nemes és nemtelen, arany és salak kiforrti készül. A lelkesedés tárgyai megváltoztak ugyan, de az érzelem maga megmaradt, mivel ez már az emberiség isteni jussa. Az értelem, a

tudás dolgában, ennek elérése, és továbbfejlesztésében az egyedüli végcél a tökéletesség lett.

E mozgalmas világ sphaerájába vezeti Lucifer Ádámot, ki úgy jelenik meg, mintha az emberiség multja volna, a mely eljött, hogy megítélje e kort:

Úgy ítélsz, ládd te is nagy poleodon
Az életről, mely lábaidnál mozog,
Mint a múltakról a história.

Láttuk, mily elevenné válik Lucifer, mikor ily átmenetes életkörbe jő, mennyire megnövekszik halványabb szereplése ellenében. Ily légkörben, mely minden szenvedélyt, indulatot a föltöltre kavar, életteljesebbé lesz. Gúnya, tetszése, kedve, gyönyöre itt él, itt lélegzik föl.

A társadalom zajos vásárában, a szabadon sürgő-forgó elemek között az istenalkotással elégedetlen szellem közvetlenül érezteti mérges fulánkjait. Szentségtelen istenkáromlással illeti a teremtőt, midőn Ádám fölél a modern élet versenyalárá. Ő a régi megvetéssel ítél, neki az egész

Sima mocsár csak, békával tele.

És a mikor Ádám nem vár költészetet, nem nagy eszmét többé, és nem vágyik utánok, Lucifer tagadja vesztőket:

S míg emberszív van, míg eszmél az agy . . .
Szántén fog élni a szellemvilágban
Tagadásul költészet és nagy eszme.

Ádám leszáll és megundorodik az izetlenségtől, mely minden oldalról körülfogja a bábjátékos-, az anya-, a polgárlányok-, a munkás-, katoná-, kéjhölgy-, zenész-, koldus-, gyáros-, nyeglében és így tovább a mai társadalmi élet majdnem mindenik képviselőjében. A torzkép, mely mindenfelől rávigyorog és Lucifer kedvét éleszti, neki visszataszító; nem az ő világa ez és ismét csak ábránd vonzotta, csalogatta el, ő nem szerepelhet itt, sem a phalansterben, sem a végső álmoképben. Lénye egészen idegen azzal szemben, mi itt uralkodó, ez élet nem fér meg eszméivel, ez az a mi megtöri, ez siettetí Lucifer részére a remélt diadalt.

Jellemző megjegyzése Lucifernek, de elég sajátos, hogy e színben országát veszítette és csak a rút, a caricatura feledtetí véle azt,

Mert új alakban, újra éledék.

Örömmel merül el nézésébe, midőn mindenkiben fölleli azt, a mit keresett. A modern sybilla, a nyervágy, a haszonlesés, egoismus, hiúság tesz neki, és hogy Éva Ádámot meghallgassa, hazugsággal segíti céljához. Egy dolog van csak, a mitől tart, a mely ellen tagadása nem győz

és a mi tisztán maradt a torz között: az egyetemes vallás, melylyel érintkezvén, minden tette megsemmisül, mint a napon a hó. Ez történik pénze és ékszereivel, mikor a kép érintése által az higanynyá, ezek férgékké válnak.

Az utolsó symbolikus jelenet az ellenmondások, a torz, az összhangtalanság kibékülését jelképezi a megnyugvásban, a halálban és az ördög ezzel újra vesztett.

Lucifernek e színbeli élénksége formailag sokban emlékeztet Mephistopheles vidorságára, elevenességére az első Valpurg-éjen. —

A londoni szín után a mai tudományos ábránd-hypothesiseknek hármát látjuk megvalósulva: egyik a tudomány állama, másik a mivel Lucifer istent gúnyolta az embernek chemiai előállítására, és végül a nagy ragnarock, a földi élet elenyészte. Mind a három hypothesisnek vannak hívei. MADACH bekövetkezésüket pozitívként állítja elénk és az istentől elhagyott, az önmagára maradt emberiség vágyait három képben foglalta össze. Ezekben Lucifer Ádám lelkesülését, dacos akaratát, teljesen megtöri.

A phalanster PLATÓ ábrándszülte állama. Minden egyén tehetsége szerint teljesíti élte föladatát és az állam is fentartása céljához képest köteles működni; a fölsőleges művészet

száműzve van, miként azt PLÁTÓ kívánta; az egy új dolog, hogy a tudomány határozza meg az ember feladatát. A böles, és nem a MADÁCH által idealisált PLÁTÓ talán ki volna vele békülve, Ádám nem: az érzelem jogát eltörölve látja. MADÁCH nem adhatott volna más szerepet neki, mint talán Michel-Angeloét, Cassiusét vagy Lutherét, de vezérszerepet, milyen a tudós, az aggyastyán, ilyen nem, mert nincsen a szerint teremtvé. Ádámnak fellépése a korhoz viszonyítva egy örülté és ezzé alkothatta volna valóban, ha szerepel:

Sajátságos valóban.
A múlt kísértetét feltűnni látni
Világos századunkban.

Mint nézőnek e kor csak megvetését szűli és elvágik a por hitvány köréből. Vágyában gyógyás dac nyilvánul, midőn meg akarja törni a föld törvényét. De érzelme itt is vele van, s míg a phalansterben a hazát és nőt sajnálta, itt az utóbbiért fájlalja a földet elhagyni, lelke nemesebb érzése tehát újra felszólal. A passiv Lucifer nem uralg rajta, csak kárörvendez, sőt már el is engedné veszni, de

Korán a káröröm még Lucifer!

dörgi vissza a föld szelleme, Ádám mentve van

és Lucifer a véget tartja fenn, hogy „hadd győzzön már a vén hazugság”.

E végben a legszörnyűbb torzképpel szembe-
besíti az embert: a halállal és az erkölcsileg
állattá vált emberrel. Ekkor tiszta valójában
áll előttünk a tagadás és szinte ékesszólóvá lesz.
Hideg egyszerű szavaiban sátáni gyönyör mérge
lűkter. Semmiféle költészet nem nyilatkozik
benne csak az enyészet ridegsége és a fanyar
megsemmisítő gúny, midőn a tudomány és a
faj hiúságának semmiségét elmondván az egyen-
lítő hőmezeivel és az elkoresult emberrel bizo-
nyítva szavait. Az éhező és a jöllakott philo-
sophiájában Ádámot és az eskimót azonosítja.
A történelem nagy küzdőivel is csak úgy bán-
el. Cynismusával Ádámnak szívébe hasít. Még
az utolsó gúnyos döfést méri ellene, midőn a
távozni készülő Ádámot az eskimó neje emlité-
sével visszatartja, hogy borzadását élvezhesse.

De most is csak korán volt a káröröm, a
gonosz régzetét el nem kerülte.

Fejtegetésünkben rámutattunk Lucifernek azon vonásaira, melyek a személyesített gonosznak aesthetikai jellemét képezik. Egyedülisége, a dac, az erőből származó végtelen önhittség, a szemtelenség, a magát meg nem adó sátán, majd kudarca, ember és isten ellenében, végre passivitásában az ádázsgot kísérő örökös gúny, kacaj és következetes tagadás: mindezen psychologiai tulajdonok összege lényének félelmetes komorságot kölcsönöznek, a melynek nagysága a fenség színében mutatják őt. Tekintsük ezennel azon fejtegetéseket, a melyek a költeménybe szőtt eszméket tárgyalják.

Végezzünk először a dolog formai részével és azon fejtegetésekkel, melyek egyedül Luciferre vonatkoznak.

Legnagyobb részt csak gáncsolásban részesült a tragédia ez alakja.

SZÁSZ KÁROLY, ki az első között ismertette az ARANY JÁNOS kezéből a magyar irodalom kieneses házába jutott művet, színről színre követi Ádám küzdéseit. A tagadás szel-

lemét „alakatlan abstractionnak” nevezi és élesen figyelmeztet Mephistopheles hasonlatosságára.

ZILAHY KÁROLY, leghevesebben támadja meg a mű belbecsét, midőn GOETHE és BYRON-nal állítja szembe. Ítélete e szempontból egybehangzik SZÁSZ KÁROLY-éval. Lucifert „Mephistopheles igen-igen halvány másolatának” ismeri fel, melyhez „tulságosan hasonlít” és BYRON Luciferével semmi közösséget nem akar elismerni, ettől „távolállónak” nevezi. További magyarázata ide nem tartozik.

Dúsabb fejtegetést BRÓTHY ZSOLT tragikumában találunk és irodalomtörténetének rövid, de mesteri vázlatában.

Végre HARASZTI GYULA tanulmánykísérletében, amelyben MADÁCH subjectumát alakjaival azonosítani törekszik, sőt még, éppen az Embertragédiája alapján azt is igyekszik bebizonyítani, miszerint Lucifer a költő alaptermészetének képviselője. Lucifert szelíd ördögnek nevezi, ki nem a tagadás szelleme; sőt még nem is ad absurdum vitt rideg ész; az egyedüli, mihez Ádámot vezeti történetbőlelelet; majd azt, hogy nem ördög, azaz az emberben lakozó erkölcsi rosznak tipikussá alakított egyéne; nem mephistophelesi képviselője a gonosznak; hogy rideg materialista szerepe van és hogy MADÁCH sikertelenül akarta visszataszítónak festeni.

Ezen magyarázatok nagy részével szándékozunk foglalkozni, mert nem vagyunk képesek, velők mindenben összhangzani, sőt egyik-másik szempontból kénytelenek vagyunk általános igazságukat kétségbe vonni, tagadni. Meglehet, hogy kísérletünket nem fogja gyámolítani gazdag tapasztalás, mélyebb bölcsészeti megfigyelés, hanem önmagunknak tartozunk azzal, ha gondolkodásunk, analysisünk eredményét őszintén és nyíltan ki merjük mondani.

Valjon „alaktalan abstrakció“-e analysált Luciferünk, valjon nem sikerült-e MADACH-nak az alaktalan érzékfölöttit életteljes egyéni formába önteni? miként azt a középkor, GÖTTE vagy BYRON tette. Nem lett-e ezen alak egyébbé egy kísértetnél, melynek ijesztő torz körvonalai meglepnek és rémítenek vagy még ez sem?

Lássuk újra.

Az aktív szellem valójában számos vonásra akadtunk, a melyek életrevalóságának tanújelét nyújtják. A titáni erő kifejtés Istennel szemben, később a természeti és szellemi hatalmak felidézésénél; az egyes árnyalatok, melyeknek finom volta az okoskodó, bölcs Lucifer szemléleténél alig feltűnők, de mindazonáltal megvannak és aktivitását mutatják. Még aktivebbé lehetett volna Lucifer úgy hallgatásában mint megszólalásában, mint a milyen? E hall-

gatais vagy külső cselekvés, igaz, nem elég! Rámutattunk azon helyekre a passív álomban, hol Lucifer erősebb alakítását megkívánnók, de ezek nem általánosíthatók és egyetemes, irányadó ítéletül nem szolgálhatnak. Madách képzeletének intensív erejét, értelmének metaphysikus bölcselkedése sokszor kisebbitette, de el nem nyomta és magában Lucifer feleleteiben gondolatait, alakítását sok esetben igazi költői ihlet sugallta. És képzelete domborította ki az aktív Lucifernek szereplését.

Hogy művészi verseny szempontjából GOETHE és BYRON után helyet foglalhat a mű, azt a conceptio, az alapgondolat fensége is bizonyítja. Nem bírjuk eléggé felfogni HARASZTI azon osztályozását, mely szerint MADÁCH a német Sturm- és Drangperiode Kraftgenie-eivel birjon rokonsággal. Ugyan mi létezik e szellemi akrobatismus szelleméből a philosophia tisztító ereje által annyira finomult érzékű MADÁCH-ban? Ha művének élvezete után elővesszük KLINGER „Faust élete, tettei és pokolba meneteleit”, mily rémletes és iszonyú jeleneteken kell átvergődnünk, míg végre örömmel látjuk, hogy e Faust-szörny végre KLINGER izetlen poklába jut. Hogy Lucifer sokban hasonlít Mephistopheleshez, azt a tárgy rokonsága teszi, mindazonáltal saját körében éppen oly önálló, s ha MADÁCH

nem is alkotta oly humorossá, mint GOETHE, az lelkének alaphangulatából fakadt, melytől a humor teljesen idegen. BYRON Luciferétől valóban messze áll, ki merőben subjectiv képzelet szüleménye. BYRON Kainja és Lucifere úgyszólván rokonok, a költő egyéniségétől athatott két személy és családi hasonlatosságukban mintegy megerősítik egymás eszméit, míg MADACH-nál: Ádámban és Luciferben az ellentét két polusa uralkodik, mely teljesen tagadja egymást.

Főttűnő, hogy a valódi hasonlatosság nagyjából formai dolgon alapszik, azaz külső eszelekmények megegyezésén, nem pedig az alakok belső eszmevilágának azonosságán. Ily formai hasonlóságokat még a legnagyobb művészek sem kerülhették el. Talán nem szükséges előszámlálnunk e művészi kényszernek példáit PLAUTUS-tól GOETHE-ig. Elég, ha rántalunk. Ily tett nem csorbítja a nagy genius becsét. SHAKESPEARE, kinek agyában az egész klasszikus világ, az olasz és angol költészet remek PARNASSUSA élt, számtalanszor fordult hozzája kölcsönért. Tudjuk ezt mindnyájan, s vajon méltó-e a támadás, a melyet ellene intéztek? Nem szándékunk MADACH-ot ezzel SHAKESPEARE mellé állítani, de igenis azon kategóriába sorozni, a melynek körét a nagy művészek töltik be.

ZILAHY éles ellenkezése főképen a fentebbiek körül forog. Rajta különösen elhatalmasodott az ötvenes évek azon láza, a melyben minden parányiságban a művészi eredetiséget keresték, a miből eredt amaz elbizakodottan rövid ugyan, de e mellett MADACH eredetiségének fölszínes megítélése.

Behatóbban és igazabban szól BEÖTHY ZSOLT aesthetikai fejtegetése. Szép és találó gondolkodásában kimagaslik mindazon momentum, a mely Lucifer részéről Ádámra hatással van. Nézetében azonban nem osztozhatunk teljesen, midőn a kísérobén egyáltalán csak a passiv gonoszlat látja és egyedül igazán ördögi fellépést csak az utolsó színben talál.

„Fel a porból állat.”

Ez Lucifernek a legegésőbb sátáni nyilatkozása ugyan, de van kivüle még más ördögi fellépése is. BEÖTHY volt az első, ki Ádám tragédiája mellett Luciferét is fölsismerte és az utolsó szín ördögi célját méltóan hangsúlyozza. Végre Ádám passivitása a dantoni szín után igazán fájlalható, fejtegetésünkben azonban rámutattunk aktivitásának lehetetlen voltára.

Hátra van még HARASZTI GYULA némileg philosophiai színezetű, szerény kerületben nagy apparatussal működő fejtegetése. Vegyük fon-

tolóra érveit. MADÁCH világnézlete szerinte a világfájdalom. MADÁCH alaptermészetének Lucifer a képviselője, ki nem a tagadás szelleme, nem is a megtestesített rideg ész és materialistikus elvekkel van telítve. Valjon megtaláljuk-e ezen állítások igazságát az Ember-tragédiájában?

A pessimismus szót már ARANY JÁNOS is szigorúnak találván, a „sötét oldal“ elnevezéssel pótolta. A pessimismus teljesen az érzelmen alapul és valóban az idealismus hypertrophiájából ered. A világrenddel elégedetlen szív philosophiája. Sok esetben ki nem elégített nemes egoismusból fakad: a szép és jónak teljesíthetlensége idézi elő. A pessimista számára e földteke csak egy végtelen temető, hol az elmúltak csontjaira új holtak veszendő tetemei rakódnak. Az örökös halál elveszi az életet és az örök élet új tápot nyújt a mulandóságnak. Szerinte az élet a halál szolgálja; a voltak fáradtsága, a pillanatnyi siker, a cél, melyért eszünk és izmaink erejével küzdünk: hiábavaló.

Az emberi haladás hasztalanságának hamis tudata, vagy inkább hiedelme rejti magában a pessimismust. Az emberiségnek a tökéletesség felé iparkodása szerinte hiú, mivel elenyésző. E gondolat nem bírja kibékíteni sorsával. Munkájának, sikerének gyönyörétől fosztja meg magát. Önmagával hasonol meg.

MADÁCH-nál egyéb irataiban is rikitóan akadunk ilyen gondolkodásra és e tekintetben sokszor sötétebb BYRON-nál. Tagadásában néha visszariasztó, főképen, midőn a fentebbi érzelmek uralják lelkét. De nem csupán ez tölté be lelkét, Midőn tiszta idealismusához visszatér, miként az Ember-tragédia Ádámjában, akkor rendkívül esőkken komorsága. Ott van a megmentett Ádám tehát, kit a keblében ébredő isteni hang a bizalomhoz, a küzdéshez vezet, ott van a nő, a ki lelkét újra fenntartja. Mindenben az idealis sugár ujjolagos felvillanása szabadítja meg a pessimismusra vezérlő Lucifertől. A tragédiában szereplő Ádám és Lucifer a MADÁCH-ban lakozó Ádám és Lucifer is. Midőn e két alakot egybe kapcsolta, önmagával békült ki, fölismervén azt, hogy a világ összhangjában a pessimismus megfér, de nem elegendő. Innen van, hogy Lucifer a pessimismussal akar sikert aratni, de célt nem ér. MADÁCH lelkének hullámverése éppen úgy elsimúlt, megnyugodott költeménye készítésével, miként az olvasó annak élvezete után. E művében nyugalalmát szerezte meg, míg a többiben szaggatott, tépett lelke küzd. Nem is ment meg a pessimismustól, nem vezet a józan optimismus révébe, hanem csak a küzdelemben való megnyugvásra oktat.

Valjon Lucifer nem a tagadás képviselője?

Nézzük általánosabban e fogalmat a tragédia keretén belül. A nagy hazug, az örökös sophista, a sokszor kettős nyelvű szellem, hidegen, komoran száll szembe az Istennel, midőn eszméjének negatióját fejtegeti előtte. Láttuk, hogy rombol és mindig tagad, mert országát akarja helyreállítani. Az Isten és emberhez tapadt ideális nyilvánulatokkal szemben konokul tagadja létjogukat, bár színről-szinre, tetőtől talpig látja maga előtt, ördögileg hazudik. Kimélyít minden fogalmat e nagy dogmatikus, szinte „hegyezgeti, hasogatja” az eszméket, hogy Ádámot megkerítse. Célja sem egyéb, mint a tagadás megplántálása és ennek egyetemes uralma. Számos esetben olyan tanokat hirdet, melyek a bölcsélet nélküli természettudomány magvát képezik, mintha BUCHNER és STRAUSS-féle eszmékkal volna saturálva, de mindamellett az istenitől, az eszmeitől, a miének létezését elismeri, fél. Végzete lebeg szeme előtt, melyet a felsőbb hatalom irányoz és ezt akarja mellőzni. Ily esetben mephistophelesi keserűség szól belőle.

Valjon történet-bölcsélet-e az, mihez Lucifer Ádámot vezeti? Már annál fogva sem, mert a történet-bölcsélet tapasztalati induktív tényekből pozitív államiságokat akar nyerni, mely positivizmus valóban Lucifer ellen szólna. De Lucifer nem is saját énjéből meríti a

HARASZTI GYULA által említett és az általunk már citált mondást, hanem a londoni életre fölserkenő Ádám-emberiség szólal meg e jelenetben. Az emberiséggel haladt Lucifer e helyen igen mély figyelmének ad kifejezést, midőn Ádám philosophiáját a historiával azonosítja, csak hogy nem egyetemesíti, miként HARASZTI teszi.

Végül egy sajátsgot említhetünk fel még, mely Luciferben hiányzik, a mi által ő még komorabbá lesz és rokonszenvet nem bír kelteni: ez a lendületes humor, melytől Mephistopheles szinte duzzad. De a magával még ki nem békült MADÁCH kedélye ily erőt nem lehelhetett alakjába, ennek oka valóban abban rejlik, a mire vonatkozólag HARASZTI oly egységesen tömörítette össze az adatokat, hogy a MADÁCH lelkében élő pessimista nem hagyta megnyugodni, nem engedte a belső összhangot létesíteni.

ELTE EK

1 B2 190571

